

"לגעת ולא לדעת": אתגרי אימהות חרדיות בלימוד מוגנות לילדיהן

אסתי וגה¹ ורבקה תובל-משיח²

¹ התכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר-אילן

² המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

רקע: למרות מאמציהם של הורים בחינוך למוגנות מפני פגיעה מינית, מחקרים מראים כי שיח בנושא זה עם ילדים מהווה אתגר משמעותי. בחברה החרדית, שבה השיח על מיניות מוגבל ותופעת הפגיעות המיניות מוסתרת לרוב, האתגר מתעצם אף יותר.

מטרת המחקר: לבחון את עמדותיהן של אימהות חרדיות ואת האתגרים שהן חוות בחינוך ילדיהן למוגנות.

שיטת המחקר: מחקר איכותני נרטיבי, שהתבסס על 15 ראיונות חצי-מובנים עם אימהות חרדיות, ונותח באמצעות ניתוח תוכן קטגוריאלי.

ממצאים: מהראיונות עלו שלוש תמות עיקריות: (1) שיח מצומצם על מוגנות מפני פגיעה מינית בחברה החרדית, המושפע ממגבלות תרבותיות מבניות, ובהן טאבו על מיניות, שפה חלקית והיעדר מידע נגיש; (2) חששות גלויים שמנסחות האימהות עצמן בנוגע להשפעות השיח על מוגנות מינית עם ילדים, כגון חשש מהפחדתם, חשיפה מוקדמת או השלכות חברתיות; (3) אסטרטגיות התמודדות שהאימהות מפתחות, ובהן שימוש בשיח עקיף, התאמות תרבותיות וכללים חינוכיים; אך חרף מאמציהן, נמצא כי לעיתים השיח נותר חלקי ואינו מספק לילדים כלים ברורים להתמודדות.

מסקנות והשלכות לפרקטיקה: ממצאי המחקר מעלים שמגבלות תרבותיות מצמצמות את יכולתן של האימהות להעביר מסרים ברורים לילדיהן על מוגנות מפני פגיעה מינית, מה שעלול להותיר ילדים ללא כלים מספקים לזיהוי סכנות. המחקר מדגיש את הצורך בפיתוח תוכניות מותאמות-תרבותיות והכשרת הורים, שיחזקו את מסוגלותם לנהל שיח זה במסגרת הערכים הקהילתיים החרדיים. ממצאים אלו עשויים לתרום לפיתוח אסטרטגיות חינוכיות שיאפשרו הקניית ידע לילדים תוך רגישות לנורמות של החברה החרדית.

מילות מפתח: פגיעה מינית, מוגנות, אימהות, חברה חרדית

מבוא

חינוך ילדים למוגנות מפני פגיעה מינית

פגיעות מיניות בילדים הן תופעה שכיחה אשר חוצה גבולות גאוגרפיים ותרבותיים, והשלכותיה הנפשיות והרגשיות עלולות להיות קשות ומתמשכות (Walsh et al., 2018). ככל הידוע, בישראל אין במצא נתוני שכיחות עדכניים ומייצגים בנוגע להיקף הפגיעות המיניות בקרב ילדים ובני נוער. עם זאת, לפי דוח משרד הרווחה והלמ"ס (2024), בשנים 2014-2021 טופלו במרכזים האזוריים לטיפול בפגיעות מיניות 7,892 ילדים ובני נוער, ולאורך התקופה חלה עלייה במספר המטופלים, מ-642 בשנת 2015 ל-1,148 בשנת 2021. עם זאת, נתונים אלו מתייחסים לפניות לקבלת טיפול בלבד, ועל כן אינם משקפים בהכרח את היקף התופעה הכללי באוכלוסייה.

לצורך קבלת הערכה רחבה יותר, יש המסתמכים על נתונים מהספרות הבינלאומית, שמהם עולה כי 20%-25% מהנשים ו-8%-10% מהגברים דיווחו כי חוו פגיעה מינית בילדותם (Barth et al., 2013; Pereda et al., 2009). מחקרים עדכניים מצביעים על שיעורי שכיחות גבוהים יותר במדינות מסוימות. כך למשל, באוסטרליה דווח כי 37.3% מהנשים ו-18.8% מהגברים חוו פגיעה מינית בילדותם (Higgins et al., 2024; Mathews et al., 2023). במחקר שנערך בישראל עלה כי כמעט חמישית מבני הנוער דיווחו שחוו אלימות מינית בדרגות חומרה שונות, וכ-42% מהנפגעים ציינו כי הפגיעה כללה מגע פיזי (לב-ויזל ואיזיקוביץ, 2016).

מאמץ רב מושקע במניעת פגיעות מיניות בילדים, באמצעות הפחתת גורמי סיכון וחיזוק גורמי הגנה בקרב קורבנות פוטנציאליים, משפחותיהם וקהילותיהם (Jin et al., 2016; Wurtele, 2009). בשנים האחרונות גוברת ההכרה בתפקיד ההורים בהגנה על ילדיהם, מה שהוביל לפיתוח תוכניות הדרכה ייעודיות להורים (Topping & Barron, 2009). עם זאת, אף שרבים מההורים מביעים רצון לעסוק בחינוך למוגנות מפני פגיעה מינית, רק מיעוטם מיישמים זאת בפועל. מחקר שנערך בארצות הברית העלה כי רק 27% מההורים לימדו את ילדיהם עקרונות של מוגנות, וכן נמצא שאימהות נוטות לדבר עם ילדיהן על הנושא יותר מאבות (Chen et al., 2007).

פער זה בין הרצון ליישום נובע, בין היתר, מחששות הקשורים לפתיחתו של שיח כזה מלכתחילה. הורים נמנעים משיחה ישירה עם ילדיהם על פגיעות מיניות מחשש לעורר בהם פחדים או לחשוף אותם לתכנים לא מותאמים לגילם (Tang & Yan, 2004). בהתאם לכך, כאשר השיח כן מתקיים, לעיתים הוא חלקי או מטעה – למשל הוא נוטה להתמקד בסכנה מצד זרים, תוך התעלמות מהעובדה שהאיום המרכזי מגיע לרוב מצד אנשים מוכרים (Deblinger et al., 2009). כמו כן, הורים נמנעים לעיתים קרובות מאזכור מפורש של איברים אינטימיים, דבר שפוגע ביכולת של הילדים לזהות ולהבין מצבי פגיעה מינית (Chen & Chen, 2005). בכך נותר החינוך למוגנות מינית מקוטע וחסר (Babatsikos & Miles, 2015).

סקירה עדכנית שערכו ראסל ועמיתיו (Russell et al., 2024) העלתה כי חסמים אלו ממשיכים להימצא גם במחקרים בני זמננו, בין השאר עקב תפיסת נושא המיניות כטאבו, חשש לעורר פחד אצל הילד, מצוקה רגשית של ההורה, והימנעות משיח בעקבות התנגדות מצד בן או בת הזוג

(Khoori et al., 2020). כמו כן, קיימים חוסרים במענים המיועדים להורים בתחום החינוך למוגנות מפני פגיעה מינית, ובמיוחד בהיבט של התאמה לצרכים הרגשיים והתפיסתיים של הילדים.

נוסף על הקשיים הללו, עמדות ההורים כלפי חינוך למוגנות ולעצם קיומה של פגיעה מינית בילדים מעוצבות במידה רבה על פי הנורמות המגדריות והתפקידים ההוריים המקובלים בכל תרבות, ומשקפות את הערכים, האמונות והאתיקה של השיח התרבותי הרווח (Katzenstein & Fontes, 2017). באופן ספציפי, נמצא כי בחברות דתיות וסגורות קיימת נטייה להסתרה ואף השתקה של פגיעות מיניות (Kolhatkar & Berkowitz, 2014). על רקע זה, המחקר הנוכחי מבקש לבחון את האופן שבו מתעצב חינוך למוגנות מינית בקרב החברה החרדית.

סקירת ספרות

פגיעות מיניות בחברה החרדית: מאפיינים והשפעה על חינוך למוגנות

האוכלוסייה החרדית בישראל מנתה בשנת 2024 כ-1,260,000 נפש, שהם כ-12.5% מכלל האוכלוסייה, ולצד זאת היא מהווה תרבות נבדלת בתוך החברה הישראלית (רגב ומילצקי, 2024). החברה החרדית מתאפיינת בקשרים קהילתיים הדוקים, תמיכה הדדית, שמירה על גבולות חברתיים ברורים ומבנה היררכי שבראשו עומדת הסמכות הרבנית (כהן, 2005). החשיבות המיוחסת לכלל הקהילה ולצרכיה גוברת על צורכי הפרט, כפי שבא לידי ביטוי לדוגמה באי-דיווח לרשויות על מצבי סיכון של הפרט על מנת לשמר את שמה הטוב של הקהילה (בארט ובן-ארי, 2014).

למרות היעדר נתונים עדכניים על פגיעות מיניות במגזר החרדי, ממצאים חלקיים מצביעים על היקף נרחב של התופעה. דוח של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2024) מציין כי בין השנים 2014-2021 טופלו במרכזים האזוריים לטיפול בפגיעות מיניות 1,741 ילדים ובני נוער מהמגזר החרדי, שיעור גבוה מחלקם היחסי באוכלוסייה. מחקר בקרב נשים חרדיות מצא כי 24% מהן דיווחו על פגיעה מינית בילדותן, ובחלק מהמקרים גם על פגיעה בילדיהן. עם זאת, לרשויות דווחו רק כ-24% מהמקרים שבהם הנשים עצמן נפגעו (Vega & Tuval-Mashiach, 2023). תופעת תת-הדיווח והיעדר מודעות לקיומן של פגיעות מיניות מוסיפות למורכבות הסוגיה בחברה החרדית, ומחייבות פיתוח מנגנונים להעלאת המודעות וללימוד מוגנות מינית. להלן יפורטו כמה מאפיינים ייחודיים של הפגיעות המיניות והמודעות להן בחברה החרדית, אשר עשויים לעורר אתגרים וחסמים נוספים בלימוד הילדים מוגנות.

מאפיינים תרבותיים של החברה החרדית והשפעתם על תפיסות סיכון ומוגנות מפגיעה מינית

טאבו על שיח בנושאים הקשורים במיניות

חינוך למוגנות דורש שיח בנושאים הקשורים למיניות, גם אם בצורה עקיפה. בחברה החרדית מצונזרים מושגים הקשורים באופן ישיר או עקיף לגוף ולמיניות, והם נתפסים כרלוונטניים רק בהקשר לנישואין (Zalberg & Zalberg, 2012). השיח על מיניות בחברה החרדית

מעוצב מתוך סוציאליזציה המקדשת הימנעות מוחלטת מהנושא, ותופסת אותו כטאבו חברתי (Lusky-Weisrose et al., 2021). שיח זה פועל בתוך מערכת של כללים סמויים, המכתיבים לא רק את מה שניתן לומר ואת מה שיש להימנע ממנו, אלא גם את מה שנחשב לידע לגיטימי ומה שנותר מחוץ לתודעה הקולקטיבית. תפיסה זו נשענת על מושג ה"דוקסה" של בורדייה (Bourdieu, 1972), המתאר את הידע החברתי המובן מאליו, אשר מתקבל כתפיסה טבעית ובלתי ניתנת לערעור. בהקשר החרדי, מושג זה מיושם על ידי גרשוני וחסידה (2020), המדגישות כי לא מדובר רק בהימנעות מודעת מדיבור על נושאים מסוימים – אלא במבנה עמוק של ידיעה, המייצר שכחה והשתקה תרבותית של ידע מסוים.

טאבו זה בא לידי ביטוי גם בהיעדר סיקור מקרי תקיפה מינית בעיתונות החרדית, במטרה למנוע דיון חברתי בנושא (מיכלסון, 1990). הימנעות זו מחזקת את חוסר המודעות בקרב הורים חרדים, שנמנעים משיח עם ילדיהם על מוגנות ופגיעות מיניות (פלנברג ווינטר, 2008), ובכך מגבירה את פגיעותם של הילדים בשל קושי בזיהוי סיכונים והיעדר שפה לתיאור חוויות פוגעניות. רק בבגרותם, עם רכישת שפה ומודעות, נפגעים רבים מזהים כי חוו פגיעה בילדותם (Feit, 2013).

גם כאשר מתגלה פגיעה, חינוך לשפה נקייה והימנעות מתיאור מפורש של איברי גוף או תכנים מיניים מקשים על זיהויה, דיווח עליה ומסירת עדות לגביה (גולדשטיין ולאור, 2007). נוסף על כך, התפיסה הרווחת כי פגיעות מיניות כמעט ואינן מתרחשות במגזר החרדי מעמיקה את ההכחשה, ומצמצמת את הנכונות לזהות פגיעות בתוך הקהילה (בן שלמה, 2012).

פגיעה מינית הנאמדת בהיררכיה של מושגים מהשדה ההלכתי

התפיסות המוסריות בחברה החרדית מעוצבות מתוך השדה ההלכתי-דתי, ואינן תמיד תואמות את הדין הפלילי במדינת ישראל. ההלכה מגדירה עבירות כהפרות דתיות, ואילו חוקי המדינה נתפסים כפרקטיקה מינהלית שאינה בהכרח אידאל ערכי מחייב (בדיחי, 2008). פער זה עלול להוביל לבלבול מוסרי וחוקי כאשר עבירות פליליות חמורות אינן מזוהות כך בהלכה. בדיחי (2008) מצוין כי נערים בחברה החרדית עלולים לחוות בלבול זה כאשר עבירות פליליות אינן מזוהות בהכרח כחמורות יותר מעבירות הלכתיות. במצבים שבהם אין שיח פתוח על פגיעה מינית, ואין הבחנה ערכית ברורה בין סוגי העבירות והשלכותיהן, עשוי נער לתפוס פגיעה מינית כמעשה "אסור" הדומה במהותו לאוננות – חטא הלכתי שלגביו הוא כבר חווה רגשות אשמה, בלי להבין שמדובר בפגיעה באחר בעלת השלכות מוסריות ופליליות חמורות.

לעיתים נעשה שימוש בפרשנות הלכתית כדי ליישב קונפליקט מוסרי ודתי פנימי, ולמסגר את הפגיעה כמעשה שאינו עומד בסתירה מהותית לערכים ההלכתיים והמוסריים של הפוגע. ממצאיהם של חמו ואידיסיס (Hamo & Idisis, 2017) ממחישים תהליך זה בממצא כי חלק מהפוגעים מינית במגזר החרדי הסתמכו על פרשנויות הלכתיות מצמצמות, למשל פירוש של איסור גילוי עריות כמתייחס למשפחה הגרעינית בלבד, אשר אפשרו להם להציג את מעשיהם כחמורים פחות מבחינה הלכתית – אף שבמובן הפלילי והמוסרי מדובר בעבירות חמורות.

סיכון רוחני כסיכון המשמעותי ביותר

תפיסת הסיכון של הורים בחברה החרדית מעוצבת מתוך הקשרים פנים-תרבותיים, כך שהסיכון למצב הרוחני של הילד נתפס כחשוב ביותר, ולעיתים הוא אף קודם לסיכון הפיזי. אבות חרדים לא נזהרים רק מפני סיכון פיזי או רגשי לילד, אלא גם מהשלכות רוחניות שליליות ומדילמות דתיות שעלולות להשפיע על עתידו הדתי, במיוחד נוכח החשש שמא יסטה מדרך התורה וערכי הדת (Nadan et al., 2019). תפיסה זו עלולה להוביל לתיעדוף שונה של מצבי סיכון, כולל פגיעות מיניות, ולהשפיע על הדרך שבה הם נתפסים ומטופלים.

מבנה המשפחה החרדית והשלכותיו על בטיחות הילדים

אורח החיים החרדי, המתאפיין במשפחות מרובות-ילדים ובחלוקת תפקידים מסורתית, מוביל לכך שאחים ואחיות בוגרים משגיחים על הילדים הצעירים במשפחה (חליחל, 2011). אחריות זו, המופקדת לעיתים על בני נוער וילדים, יוצרת מצבי פיקוח רופף וחשיפה מוגברת לסיכון. נוסף על כך, הימנעות משיח גלוי בנושאי מיניות ומוגנות מפני פגיעה מינית, הן במסגרות החינוכיות והן בבית, מגבירה את פגיעותם של הילדים ומצמצמת את יכולתם לזהות מצבי סיכון ולדווח עליהם (שליף ווילנר, 2008).

על אף הקשיים המובנים בהתמודדות עם פגיעות מיניות בחברה החרדית, בשנים האחרונות ניכרת עלייה במודעות לתופעה ולצורך בטיפול ובמניעה, לצד הכרה הולכת וגוברת בתפקיד ההורים לחינוך למוגנות ובחובת הדיווח (Sokol, 2015). עקב כך הוקמו מענים טיפוליים וולונטריים ומקצועיים לנפגעי פגיעות מיניות, בהם מרכזי סיוע הפועלים להגברת המודעות לקיומן של פגיעות בתוך המגזר וליווי נפגעים בהיבטים המשפטיים והנפשיים (Katzenstein et al., 2017). במקביל, בחלק ממערכת החינוך החרדית החלו לפעול תוכניות מוגנות, המותאמות תרבותית ומועברות על ידי אנשי מקצוע הבקיאיים ברגישויות הקהילה, והללו זוכות לאישורם של רבנים. עם זאת, חרף ההתפתחות במודעות לתופעה ובמענים לה, שיעורי הדיווח על פגיעות מיניות במגזר נותרו נמוכים (מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2015).

פרשת חיים ולדר, אשר נחשפה ב-2021 בעקבות תחקיר עיתונאי שפורסם בעיתון הארץ, חשפה האשמות קשות מצד נשים וצעירות על פגיעות מיניות שביצע לאורך שנים ולדר – שהיה סופר פופולרי ואיש ציבור מוערך בקהילה החרדית. ולדר שם קץ לחייו זמן קצר לאחר חשיפת הפרשה. האירועים זיעזעו את החברה החרדית, ושימשו זרז להעלאת סוגיית הפגיעות המיניות במגזר לשיח ציבורי. החשיפה עוררה דיון חסר תקדים בנושא, וחשפה מתחים פנימיים בנוגע להתמודדות הקהילתית והחינוכית עימו – כולל תפיסת האחריות, מנגנוני התגובה וגבולות השיח (Kravel-Tovi et al., 2023). אף שנוצרה תחושה של נקודת מפנה והתגברות הדחיפות בקידום המוגנות, טרם פורסמו מחקרים אמפיריים הבוחנים את השלכות הפרשה על המודעות, השיח ודרכי ההתמודדות עם פגיעות מיניות במגזר החרדי, ובכללם גם המחקר הנוכחי, שאיסוף הנתונים בו התבצע לפני חשיפתה.

רציונל ושאלות המחקר

אימהות בחברה החרדית ממלאות תפקיד מרכזי בגידול ובחינוך הילדים (פיירשטיין, 2001), ומכאן שהן בעלות השפעה משמעותית על חינוך ילדיהן למוגנות מפני פגיעה מינית. כמו כן, מחקרים מצביעים על כך שאימהות נוטות לדבר עם ילדיהן על מוגנות יותר מאשר אבות (Chen et al., 2007). עם זאת, בחברה החרדית, שבה השיח הציבורי על פגיעות מיניות מצומצם ואף נעדר במקרים רבים, גם לאימהות עשוי להיות מחסור בידע ובהנחיה מובנית בנושא.

פער זה בין הנטייה של האימהות לעסוק בנושא לבין המגבלות התרבותיות הקיימות בחברה החרדית עשוי להשפיע הן על הידע והעמדות של האימהות כלפי פגיעות מיניות בילדים, והן על האופן שבו הן מתווכות את הנושא לילדיהן. לאור זאת, המחקר הנוכחי מתמקד באימהות חרדיות במטרה להבין כיצד הן תופסות את סוגיית המוגנות, אילו תכנים הן בוחרות להעביר לילדיהן, ומהם החסמים או האתגרים המלווים את העיסוק בנושא. לאור אופייה המורכב של סוגיית המוגנות והשיח על אודותיה, המחקר עושה שימוש במתודולוגיה איכותנית, המאפשרת למשתתפות להתבטא בלשונן ובמונחים התרבותיים המקובלים עליהן.

בהתאם לרציונל זה, המחקר מתמקד בארבע שאלות:

1. מהו הידע של אימהות חרדיות בנוגע לפגיעות מיניות בילדים?
2. מהן העמדות של אימהות חרדיות כלפי התמודדות עם פגיעות מיניות בילדים ודרכי הטיפול בהן במסגרת הקהילה?
3. מהם החששות והאתגרים שאימהות חרדיות חוות בנוגע לשיח עם ילדיהן על מוגנות מפני פגיעות מיניות?
4. אילו תכנים מעבירות אימהות חרדיות לילדיהן במסגרת חינוך למוגנות מפני פגיעות מיניות?

שיטה

המשתתפות ומהלך המחקר

במחקר השתתפו 15 אימהות נשואות, בגילי 25–50, עם 3–15 ילדים. ייחודיותו של המחקר טמונה בראשוניותו ובכך שהוא מציע מבט פנימי מתוך החברה החרדית. מספר המראיינות המצומצם אינו מפחית מחשיבותו של המחקר, שכן במהלך איסוף הנתונים הושגה רוויה תאורטית, מצב שבו עלו דפוסים רעיוניים חוזרים באופן עקבי. רוויה זו אינה נתפסת רק כנקודת סיום לתהליך איסוף הנתונים, אלא היא שימשה בסיס לגיבוש תובנות ולהפקת לקחים, אשר תרמו להמשגה ולפיתוח התהליך המחקרי (Morse, 2007). כל המשתתפות הצהירו כי לא הן ולא ילדיהן חוו פגיעה מינית. הפנייה אל המראיינות נעשתה הן דרך פרסום ברשתות חברתיות רלוונטיות, כמו דפי פייסבוק של

נשים חרדיות ורשימות תפוצה שונות של דואר אלקטרוני, והן באמצעות תיווך של גורמים מתוך הקהילה, על מנת לכלול גם נשים מהאוכלוסייה החרדית האדוקה, שבה הגישה לאינטרנט מוגבלת (איגוד האינטרנט הישראלי והמכון החרדי למחקרי מדיניות, 2022).

הדגימה שילבה דגימה מכוונת (Creswell, 2016), שנועדה לוודא ייצוג מגוון של תתי-קבוצות בחברה החרדית, לצד שיטת "כדור שלג" (Johnson et al., 2014), שסייעה בהרחבת המדגם ובהשגת משתתפות נוספות. בהתאם לכך, משתתפות המחקר הגיעו מקבוצות שונות ומייצגות מתוך הזרם הליטאי, הספרדי, החסידי והחרדי המודרני (רגב ומילצקי, 2024). כל המשתתפות אישרו בכתב הסכמה מדעת, והובטחה להן אנונימיות. הראיונות הוקלטו ותומללו, ושמות המרואיינות הוסוו.

הגישה המתודולוגית

המחקר נערך בגישה איכותנית-פנומנולוגית, המתמקדת בתיאור חוויות סובייקטיביות של המשתתפות ובמשמעות שהן מעניקות להן. גישה זו מאפשרת חקירה מעמיקה של מהות החוויה, תוך ניסיון להבין את עולמן הפנימי של המשתתפות מתוך נקודת מבטן, ולא באמצעות הסקת קשרים סיבתיים (שלסקי ואלפרט, 2007). הגישה האיכותנית רלוונטית במיוחד לנושאים שהידע המחקרי עליהם מועט, כפי שקורה בתחום החינוך למוגנות בחברה החרדית (Creswell, 2016).

מחקר זה מתבסס גם על הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית, הרואה בידע תוצר של פרשנויות סובייקטיביות ושל הבניה חברתית. על פי תפיסה זו, אין מציאות אחת אובייקטיבית, אלא הבנות מגוונות נוצרות מתוך הקשרים חברתיים, חברתיים וערכיים (שלסקי ואלפרט, 2007). שילוב זה בין הגישה הפנומנולוגית לפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית מאפשר לחקור את עולמן של האימהות החרדיות לא רק כתיאור של חוויות פרטניות, אלא כהתנסות המעצבת ומעוצבת בתוך מבנים חברתיים רחבים יותר.

איסוף הנתונים

כלי המחקר היה ריאיון עומק חצי-מובנה דו-שלבי (Kvale, 1996): בשלב הראשון הוצגו שאלות פתוחות, במטרה לאפשר למרואיינות לשתף את חוויותיהן והתנסויותיהן האישיות באופן חופשי; ובשלב השני הוצגו שאלות ממוקדות, המתמקדות בעמדותיהן של המשתתפות לגבי חינוך למוגנות מינית ובדרכי ההתמודדות שלהן עימו. בשלב הפתוח, הריאיון נפתח בשאלה רחבה כגון: "אשמח אם תספרי לי על החברה החרדית ועל הקשר שלך איתה", שנועדה להציב את הרקע התרבותי והאישי של המרואיינת. בהמשך הוצגו שאלות ממוקדות יותר, בין היתר לגבי עמדותיהן על שיח עם הילדים, ההתנהלות החברתית סביב הנושא, והאתגרים העומדים בפניהן בהעברת מסרי מוגנות. המרואיינות נשאלו גם על מקורות הידע שלהן בנושא המוגנות המינית, כגון: "מה את יודעת על זה? מה שמעת? מהיכן הגיע אלייך המידע?". כל ריאיון ארך בממוצע כשעה וחצי.

ניתוח הנתונים

הניתוח בוצע בהתאם למסלול התוכן הקטגוריאלי מתוך המודל המרובע של ליבליך ושות' (2010), הממפה ארבע דרכי ניתוח נרטיבי על פי שני צירים: האחד מבחין בין התמקדות בתוכן לעומת צורה, והשני בין ניתוח של הטקסט בשלמותו לבין פירוקו ליחידות. המסלול הקטגוריאלי-תוכני מתמקד בזיהוי תמות חוזרות לאחר פירוק הטקסט ליחידות משמעות, ובהמשך קיבוצן לקטגוריות מושגיות. מסלול זה מתאים למחקרים המבקשים להבין את האופנים שבהם נחושים תהליכים מסוימים בקרב קבוצת המשתתפות במחקר, בלי לטעון לייצוגיות או להכללה. בהתאם לכך, תהליך הניתוח כלל שלושה שלבים: ראשית, המחברת הראשונה זיהתה נושאים מרכזיים שעלו מתוך קריאה מעמיקה של הראיונות, וסיווגה את הנתונים לפי הקשרם ובהתאם לשאלות המחקר. לאחר מכן, הכותבת השנייה ביצעה ניתוח חוזר לבחינת עקביות התמות והתאמת הקטגוריות. לבסוף, קבוצת עמיתים קראה את הראיונות ופרשנויותיהם, וסיפקה תיקוף לממצאים, בתהליך שאפשר לדייק בתמות ובפרשנויות. הניתוח נועד להעמיק בהבנת חוויות, עמדות ואתגרי האימהות ביחס לפגיעה מינית, כמפורט להלן.

היבטים אתיים

במיוחד במחקר בנושאים רגישים כמו פגיעות מיניות, חשובה הרגישות של החוקרות בשמירה על רוחותן של המראיינות, ומניעת מצוקה ככל הניתן (Kvale, 2009). המחברת הראשונה, שהיא מטפלת המתמחה בפגיעות מיניות, שימשה גם כמראיינת, והובילה את הראיונות תוך שמירה על עקרונות אתיים של אמון, אמפתיה, סודיות ופרטיות (Morrison et al., 2012).

במהלך המחקר הודגשה ההסכמה מדעת. המשתתפות קיבלו הסבר ברור על מטרות המחקר, פרטיותן נשמרה, והובטחה להן אנונימיות מוחלטת תוך שמירה על סודיות מלאה של הנתונים האישיים שמסרו. כמו כן הודגשה האפשרות להפסיק את הראיון בכל שלב לפי רצונן. המראיינת הייתה קשובה לתגובות הרגשיות של המשתתפות, העניקה תמיכה בעת הצורך, ואפשרה להשהות או לעצור את השיחה בהתאם לרצונן. נוסף על כך, המשתתפות קיבלו פרטי קשר לקבלת עזרה מקצועית במקרה שיזדקקו לכך. השתדלנו להקפיד על רגישות זו גם בניתוח הממצאים, כשבחרנו לנתח את הראיונות מתוך עמדה קרובה-חוויה וכבוד לעולמן התרבותי של המשתתפות במחקר, וכן מתוך היכרות טובה של שתי המחברות עם עולם הטראומה מחד גיסא, ועם החברה החרדית מאידך גיסא.

אמינות

האמינות במחקר נבחנת לפי המידה שבה הממצאים והפרשנויות משקפים נאמנה את חוויות המשתתפות (Padgett, 1998). לצורך כך, ניתנה למשתתפות האפשרות להביע את חוויותיהן ודעותיהן בצורה חופשית, באמצעות ראיונות עומק חצי-מובנים (Lincoln & Guba, 1985), שמאפשרים שיחה פתוחה תוך שמירה על מבנה שיח הממוקד בנושא המחקר. נוסף על כך, החוקרת ניהלה יומן מחקרי שבו כתבה הערות רפלקסיביות, לשם הגברת המודעות לתפיסותיה האישיות ולתגובותיה במהלך כל שלב במחקר (Finlay, 2002). היומן שימש כלי לניהול הטיות אישיות,

והחוקרת נהגה לחזור אליו מדי פעם במהלך העבודה כדי לבדוק את תגובותיה כלפי המשתתפות והנתונים, ולחדד את מודעותה לאתגרים שצפו במהלך המחקר.

כחלק מהשאיפה להגברת האמינות, נערך מעבר חוזר בין הנתונים לבין המסקנות שהוסקו. המעבר כלל את קריאת הנתונים מחדש על ידי החוקרת והכותבת השנייה, אשר ביצעה ניתוח נוסף של הנתונים תוך השוואה עם הפרספקטיבה התאורטית שנבחרה (Patton, 2002). כל ממצא שעלה במהלך המחקר נבדק באופן מקיף והשווה לנתונים ולתאוריה, כדי לוודא שהמסקנות תואמות את החוויות והעמדות של המשתתפות, ולא הוסקו על בסיס הטיה של המידע או פרשנויות בלתי מבוססות.

ממצאים

מהראיונות עלה כי הקניית המוגנות לילדים היא סוגיה מורכבת וקונפליקטואלית עבור רוב האימהות: מצד אחד הן רוצות להבטיח את בטיחות ילדיהן ולהקנות להם כלים להימנע מפגיעות מיניות, ומצד שני הן נתקלות בקשיים פנימיים שמקורם בהיעדר שפה וידע מתאימים, וכן במאבק פנימי הנוגע לתרבות ולערכים החברתיים, אשר מובילים להימנעות מהשיח הישיר. קונפליקטים אלו הועלו הן באופן מפורש מצד האימהות, שתיארו קושי בהמשגה וחשש מודע שלהן מפני חשיפת הילדים לרוע של העולם; והן באופן סמוי יותר, בעת תיאור המאפיינים התרבותיים והקודים החברתיים החרדיים, שמובילים להימנעות מהתמודדות ישירה עם הנושא.

בהתאם לכך, חילקנו את הממצאים לשלוש תמות עיקריות: התמה הראשונה מתמקדת בשיח מושתק ובמגבלות חברתיות-תרבותיות, ומאפשרת להבין את המרחב שבו האימהות פועלות בהקשר לשיח על פגיעות מיניות, ואת הקושי שלהן למצוא שפה מתאימה לדבר על הנושא, מה שמתבטא לעיתים בשפה חסרה או מרומזת. התמה השנייה מתארת חששות שהעלו האימהות בגלוי – חשש מהפחדת הילדים, מחשיפה לתכנים רגילים, ומהתמודדות עם דילמות מול הסביבה. לאור זאת, אף כי השיח מתקיים, הוא מתנהל בזהירות ומתוך מתח מתמיד בין ערכי מוגנות לערכים חינוכיים וחברתיים. התמה השלישית מתמקדת בדרכי ההתמודדות ובפתרונות שפיתחו האימהות כדי ללמד את ילדיהן מוגנות, תוך שמירה על גבולות השיח התרבותיים והחברתיים. להלן הרחבה על כל אחת מהתמות.

השפה החסרה – מגבלות השפה והיעדר ידע בעיצוב גבולות השיח על פגיעות מיניות

תמה זו עוסקת בשיח החסר על פגיעות מיניות בקרב אימהות חרדיות, ומעלה שלושה רבדים מרכזיים שבהם הוא בא לידי ביטוי: תפיסת נושא הפגיעות המיניות כבלתי מדובר, כך שחשיפתו עשויה להעניק לו ממשות; מגבלות השפה התרבותית, שמונעות שיח ישיר בנושא; והיעדר נגישות למידע המקשה על רכישת ידע וכלים לגבי שיח בנושא. שלושת היבטים שלובים זה בזה, ומעצבים את האופן שבו אימהות מתמודדות עם מסרי מוגנות לילדיהן.

מהראיונות עולה כי נושא הפגיעות המיניות כמעט שאיננו מדובר בקרב האימהות, וכי לשתיקות ישנם היבטים שונים. אחד מהם הוא מנגנון הרואה בעצם הדיבור פעולה היוצרת מציאות. כאשר

אין שפה מפורשת לשיח בנושא מסוים, הוא נותר עמום ומרוחק; אך ברגע שמעניקים לו מילים, הוא מקבל ממשות ונוכחות שבעבר נראו בלתי קיימות. עבור חלק מהאימהות, השיח איננו רק אתגר תרבותי, אלא זוהי פעולה שיש בה משום הבניה של אפשרות שלא הייתה קיימת קודם – ועצם ההתייחסות לנושא הופכת אותו למציאותי ומוחשי.

הבנה זו עולה בדבריה של שרי, שמבטאת את החשש כי עצם הדיבור על נושא מסוים מקבע את קיומו ומעניק לו ממשות:

[אם את מדברת] זה נהיה אופציה. משהו שהוא קיים [...] את מבינה? לא יודעת [...] כל דבר שאנחנו מדברים עליו, הוא קיים [...] כל דבר שאומרים שהוא אסור, סימן שיכול להיות שיש כזה דבר.

החשש מכך שעצם הדיבור על הנושא מקנה לו ממשות בא לידי ביטוי גם באופי המסרים המועברים לילדים. אימהות תיארו כיצד הן נמנעות משיח ישיר, מתוך הנחה שהילדים יבינו לבד את מה שאינו נאמר מפורשות. שרי תיארה זאת כך:

אמא שלי הייתה אומרת לנו לא לדבר עם אף אחד, לא לדבר עם אנשים, [למשל] אם מישהו אומר לך לבוא [איתו], לא כמו שאומרים היום [בהרחבה]. היום אומרים הרבה מדי, ראיתי איזה ספר שאומרים, אם מישהו אפילו קרוב משפחה [...] אפילו אם הוא דוד או בן דוד [...] לנו לא אמרו וזה לא קרה [...] הם מבינים לבד.

דבריה של שרי ממחישים כיצד ההימנעות משיח מפורש על פגיעות משקפת תפיסה תרבותית שלפיה עצם הדיבור על נושאים אלו מעניק להם ממשות, ואף חורג מגבולות השיח הראוי. ההנחה שהילדים "יבינו לבד", בצד האמירה "לא אמרו וזה לא קרה", משקפת את השתיקה כאמצעי כפול: גם להגנה מפני האפשרות המאיימת, וגם לשמירה על גבולות תרבותיים סביב נושאים שנתפסים כטאבו.

תפיסה זו משפיעה לא רק על עצם ההחלטה אם לדבר על הנושא, אלא גם על האופן שבו מתנהל השיח בפועל. מדברי המראיינות עולה כי בהקשר החרדי, כפי שהוא משתקף בדבריהן, גבולות השיח אינם נוגעים רק לתכנים אלא גם לשפה עצמה: נושאים הקשורים למיניות, ובפרט לפגיעות מיניות, ממוקמים בדרך כלל מחוץ לגבולות השיח הלגיטימי. חלק מהאימהות תיארו כיצד שפת הצניעות אינה עוסקת רק בהתנהגות, אלא גם בקביעת כללים לשוניים, שבהם הימנעות מהתבטאויות מפורשות הופכת לנורמה. גם כאשר קיימת הבנה לגבי הצורך להקנות ידע ולהעלות את המודעות לפגיעות, הדיבור נותר לעיתים עקיף וזהיר.

חוי, המלמדת שיעורי מוגנות, מתארת את הקושי להשתמש בביטויים ישירים בשל תחושת אי-נוחות, שבעיניה הופכת את השיח המפורש לכזה שאינו נעים ואינו הולם:

אני בעצמי, שמעבירה שיעורי מוגנות ומדריכה איך להעביר שיעורי מוגנות, עדיין לא אוהבת להשתמש במילה "פגיעה מינית", היא מרגישה לי גסה מדי. אני מעדיפה להשתמש במילה "פגיעה", אני יכולה להגיד "בואי נדבר על הפגיעות מהסוג הגרוע", וכולנו יודעים במה מדובר. כי הצמד מילים הזה הוא [...] עדיין לא נעים לי.

בהמשך היא מסבירה:

כאילו [...] [זה] חושפני מדי. לא נעים לדבר על זה. כמו שלא נעים לדבר על דברים אישיים מדי ועל דברים מוצנעים מדי [...] ילדים אצלנו לא נחשפים בכלל לקטע של נישואין, עד חודש לפני הנישואין - הם לא נחשפים לכל העניין של הגבר ואישה וילדים וללדת ילדים, זה בכלל לא נושא שמדובר עם ילדים.

גם כאשר יש הכרה בצורך לדבר על הנושא, הדבר נעשה בזהירות ותוך שמירה על עמימות. חוי מתארת את הדינמיקה הזו:

אנחנו חיים בחברה שמדברים על צניעות ומדברים על לא לדבר. זה ערך לא לדבר על דברים כאלה [...] זה ערך [...] מצד שני, זה כאילו [...] לחתוך את העוגה ולהשאיר אותה שלמה באיזשהו מקום [...] שאת מדברת על דברים מהסוג הזה, אז את כן נוגעת ולא נוגעת.

תחושת הרתיעה מהשפה הישירה בנושא מיניות, כפי שהיא עולה מדבריה של חוי, משקפת לא רק קושי אישי אלא גם גבולות שיח תרבותיים המגבילים הן את מה שמותר לומר והן את האופן שבו נאמרים הדברים. ההימנעות משיח מפורש נובעת משילוב בין תחושת חשיפה לנורמות של צניעות וזהירות לשונית, בהקשר שבו עיסוק בנושאים אינטימיים, ובפרט מיניים, נתפס בלתי ראוי ודורש הצנעה. נראה כי חוויות אישיות של אי-נוחות משתלבות בנורמות חברתיות, וקשה להפריד ביניהן בבירור.

כאשר השתיקה, העמימות והזהירות הלשונית הופכות לנורמה, גם מידע בסיסי נותר לעיתים מחוץ להישג יד. ואכן, מהראיונות עולה כי המידע על פגיעות מיניות כמעט שאינו נגיש לרוב האימהות, לא במסגרת המשפחתית ולא במערכת החינוך. היעדר החשיפה לנושא מגיל צעיר ממשיך ללוות אותן גם בבגרותן, כפי שמתארת נועה: "לא חשפו אותנו בכלל, גם עצם ההודעות של המחזור שאמור להגיע, לא... לא היה לנו את זה". כך, גם כאשר מתעורר בהמשך צורך לדעת וללמוד על הנושא, חסמי הגישה למידע נותרים בעינם. הנגישות המוגבלת למידע משפיעה גם על יכולת הלמידה העצמאית של האימהות. כך למשל, היעדרה של גישה חופשית לאינטרנט מקשה על חיפוש עצמאי של מידע, והמסגרות הקהילתיות אינן מספקות מענה מסודר ומותאם. תמי מתארת את תחושת חוסר האונים העולה ממצב זה:

אני כן חושבת שצריך במגזר שלנו [...] לחשוף אותנו, אנחנו לא יודעים, אנחנו ממש לא. אני אומרת לך, אני כן מדברת עם בנות ועם אחיות שלי, ואת באמת לא יודעת מה להגיד.

לצד זאת, גם כאשר המידע קיים, נגישותו נותרת מוגבלת בשל מנגנוני סינון תוכן בקהילה החרדית. העיתונות החרדית, המהווה מקור מידע מרכזי, מקפידה על סינון תכנים נרחב, המונע חשיפה ישירה לנושאים רגישים. כפי שמתארת נחמי:

העיתונים החרדיים מאוד מאוד מסווגים, לא פותחים את הנושא הזה, זה די בצדק, אני מבינה את זה, כי אי אפשר שהנושא של הילדים והמבוגרים, יהיה כל היום גם פחד מפני אנשים [...] וגם בגלל צניעות [...] שבציבור החרדי [...] צריך לשמור עליו כי הוא רוצה להיות שמור [...] אז... לכן זה מאוד קשה באמת, כל הקטע של המוגנות.

כך, גם אימהות המבקשות להעמיק את הבנתן בנושא או להנחיל מסרי מוגנות לילדיהן נותרות ללא ידע מספק. לאור זאת נמשכים הפערים בהבנת הנושא ובמודעות אליו, ומגבלות השיח מתעצמות, מה שמותיר בידי הילדים כלים מעטים מאוד להתמודדות עם סכנות אפשריות.

לסיכום, תמה זו מציגה את היעדר השיח על מוגנות מינית בקרב אימהות חרדיות, הנובע משלושה גורמים מרכזיים: העובדה שנושא המיניות עצמו, ובפרט פגיעות מיניות, נחשב טאבו ואינו מדובר; מגבלות השפה המקובלת בחברה החרדית, שמונעות שיח ישיר על הנושא; והיעדר נגישות למידע בנושא, שמצמצם את אפשרויות הלמידה וההתמודדות העצמאית. ההימנעות משיח מפורש, בין אם בשל שפה חסרה או מידע מוגבל, מותירה את האימהות עם פערים משמעותיים בהעברת מסרי מוגנות לילדיהן, ומשמרת את גבולות השיח כפי שהן מעוצבות על ידי נורמות וערכים חברתיים.

השפה הנזהרת – חששות גלויים ודילמות בשיח האימהות עם ילדיהן על מוגנות מפגיעה מינית

התמה הקודמת הציגה מבנים תרבותיים קולקטיביים אשר מגבילים, ולעיתים משתיקים כליל, את עצם האפשרות לקיים שיח על פגיעות מיניות. בהמשך לכך, התמה הנוכחית מתמקדת בלבטים שמנסחות האימהות עצמן במסגרת אחריותן ההורית. החששות המתוארים כאן נובעים בין היתר ממבני השתיקה הרחבים שהוצגו לעיל, אך הם מתבטאים כקולות אישיים, גלויים ולעיתים מהוססים. הם אינם נוגעים רק לשאלת עצם הדיבור על פגיעות מיניות עם הילדים, אלא גם למשמעויות האפשריות שכרוכות בו: החשש להפחיד את הילדים, החשש מחשיפה לתכנים שאינם מותאמים לגילם, והמורכבויות הערכיות והחברתיות הכרוכות בעצם העלאת הנושא.

התוצאה איננה השתקה מוחלטת, אך גם לא דיבור חופשי; בדברי המרואיינות עולה מרחב של התלבטות פעילה, שבו אחריות הורית ונורמות תרבותיות נשזרות זו בזו. במרחב זה, רגשות כמו פחד, מבוכה וחוסר ודאות נפגשים עם גבולות השיח, ולעיתים מובילים לדחייה או לצמצום של עצם העלאת הנושא. אימהות רבות תיארו את המתח בין הרצון להגן על ילדיהן מפני פגיעות מיניות לבין החשש שדיבור ישיר יפגע בתחושת הביטחון שלהם. תמי היטיבה לבטא דילמה זו:

אני רואה שזה [תופעת הפגיעות המיניות] משהו שכן הולך ומתרחב ומדברים, ויש הרבה מקרים כאלה. אבל אני לא רוצה שהבת שלי תפחד מכל אדם שהיא עוברת [לידן] ברחוב. מצד שני, אני כן רוצה שתהיה לה את האינטואיציה לדעת ממי כן לחשוש וממי לא.

דבריה של תמי ממחישים שני חששות עיקריים: האחד הוא הפחד מכך שהילדה תהפוך חששנית ומפוזרת; והשני הוא הקושי שבהעברת כלים להתמודדות בלי ליצור תחושת איום רחבה מדי. מלבד החשש מהפחדת הילדים, האימהות הביעו גם קושי נוסף הנוגע לעצם פתיחת השיח על פגיעות מיניות, מתוך רצון להימנע מעיסוק בנושאים מיניים בגיל צעיר. מימי תיארה זאת כך:

גם יש לי קצת לפעמים את המחשבה הזאת [...] של מה להכניס להם לראש. למה סתם להגיד דברים שהם לא שמעו ולא ידעו? למה להכניס להם לראש [...] נגיד סיפור על פגיעה מינית, בשביל מה אני צריכה לתאר להם איך זה היה ומה היה? כאילו, מה העניין בזה? לא בוער לי [...] ואז מה? הוא יתחתן והוא ידע.

לצד החששות שמנסחות האימהות לגבי השיח עצמו, ניכרת גם השפעה של גבולות שיח תרבותיים – אשר אינם אוסרים אמנם את עצם הדיבור על מיניות, אך מצמצמים את אופניו הלגיטימיים. הדילמה בין הרצון להגן לבין הצורך לשמור על שפה "נכונה" מבחינה תרבותית, באה לידי ביטוי בהתמודדות עם שאלות של ילדים, ובניסיונות לתווך להם מידע תוך שמירה על מסגרת שיח מקובלת. דילמה זו באה לידי ביטוי גם בשאלות תמימות של ילדים, המחייבות את האימהות למצוא מענה שאינו חורג מגבולות השיח הדתי, ומאפשר הימנעות מאזכור מפורש של מיניות. בלהה תיארה את התמודדותה עם שאלת בנה על לידת תינוקות:

הורים צריכים לדעת לא להיבהל משום שאלה, זה דבר ראשון. אחד הילדים שלי שאל אותי: "מאיפה התינוק יוצא? יש לך חור בבטן?" לא נלחצתי, אמרתי לו: "איזו שאלה יפה! נכון, זה באמת שאלה חשובה. ה' עושה פתח מיוחד בבטן, הפתח נפתח והתינוק יוצא, ואז הוא נסגר מיד". זה סיפק אותי.

תשובתה של בלהה ממחישה את החשש מחשיפת הילדים לתכנים מיניים מפורשים, המוביל להעדפה של מידע חלקי ומרומז, גם על חשבון דיוק עובדתי. דפוס זה, שבו נושאים רגישים מטופלים באמצעים עקיפים, נובע מהחשש שהסבר ישיר יפר את גבולות השיח המקובלים, יעורר שאלות שאין להן מענה ברור, או יוביל לחשיפה מוקדמת שאינה רצויה. דפוס זה, שבו נושאים רגישים מטופלים באמצעים עקיפים, מאפיין גם את השיח על מוגנות מפגיעה מינית. החשש מהצגת תכנים שאינם תואמים את גיל הילד ואת הערכים הדתיים מוביל אימהות רבות להעדיף גישות עקיפות. במקום דיבור ישיר, הן משתמשות במונחים כלליים או בהסברים מעורפלים, תוך הימנעות מאזכור מפורש של איברי הגוף ושל פגיעות מיניות. גישה זו נובעת מהחשש שהסבר מפורש יעורר בילדים שאלות שאין להן מענה ברור או יביא לחשיפה מוקדמת שאינה רצויה. חווי, המכירה מקרוב תוכניות מוגנות בבתי הספר החרדיים, תיארה זאת כך:

[התוכן של השיעורים] מדבר על איש זה, אבל [דיבור על] הסוד הוא שיעור קודם, והוא מתייחס בכלל לאי-נעימויות ומה זה סוד שאפשר לגלות ומה זה סוד טוב ומה זה סוד רע [...] אז זה כן נוגע במקום שבאופן כללי, אני חושבת שמי שחווה את הדברים [פגיעה מינית] איכשהו נופל לה האסימון בסופו של דבר. זה מאוד בעייתי לדבר על פגיעות בתוך הבית [...] אז אומרים שיש לנו מרחב אישי ואסור לחדור לשם.

מדבריה עולה כיצד החשש מחשיפת הילדים לנושאים רגישים מוביל לתיחום השיח למונחים עקיפים ולתבניות שיח מקובלות תרבותיות. כך, המסר המועבר לילדים מתמקד בעיקר בהימנעות מסכנות מצד "זרים", ואילו נושאים כמו פגיעות בתוך המשפחה נותרים מחוץ לשיח.

נוסף על החששות האישיים, אימהות רבות הביעו חשש מהאופן שבו השיח על מוגנות עלול להשפיע לא רק על ילדיהן, אלא גם על הסביבה החברתית. גם כאשר האימהות מחליטות ללמד מוגנות, הן מבטאות חשש כי המידע שהן מעבירות לילדיהן עלול להגיע גם לחבריהם. כך, השיח יוצא מגבולות הבית, והן עלולות להיתפס בעיני הורים אחרים כמי שחושפות את ילדיהם לתכנים לא ראויים. תמי תיארה זאת כך:

אני אישית פוחדת שאני אחשוף יותר מדי, ואז יגידו לי "תקשיבי, את חושפת את הילדות שלך והן אחר כך מדברות על זה עם בנות אחרות".

גם כאשר עלתה האפשרות לבקש מהמוסד החינוכי שיעביר שיעורי מוגנות, היא חזרה בה מחשש לתגובת הסביבה:

אז אולי זה [המוסד שילדיה לומדים] לא המקום [בשבילם], אם יש לי כאלו דרישות וכאלה מחשבות, למה בכלל לחשוב על כאלו דברים שיכולים לקרות אם לא.

לדבריה, עצם העיסוק בנושא והבקשה לדון בו עלולים לעורר ביקורת כלפיה, ואף לתייג את ילדיה כמי שאינם מתאימים למסגרת החינוכית.

לצד החששות האישיים והחברתיים, אימהות רבות חוות מתח בין השיח על מוגנות מינית לבין ערכים דתיים וחברתיים. במסגרת השיח על מוגנות עולה הסוגיה ממי יש להיזהר, והמסר הכללי מדגיש שיש להישמר מפני כל אדם, גם אם מדובר בדמות סמכות. נקודה זו מעוררת קושי מיוחד, שכן היא עלולה לערער על הערך המרכזי של אמונת חכמים, המחייב קבלה מוחלטת של סמכות הרבנים. חוי היטיבה לבטא קושי זה:

אני הכי מקווה שלא נגיע לזה, אבל כן, אני חושבת שאנחנו צריכים [...] לא לערער להם את האמונה בתלמידי חכמים ורבנים, כי זו דרך החיים שלנו, ומצד שני כן להיזהר.

לסיכום, בתמה זו הוצג האופן שבו האימהות מתארות את חששותיהן סביב האפשרות לקיים שיח על מוגנות מינית עם ילדיהן. מתוך תחושת אחריות הורית, הן העלו חששות הנוגעים להשפעת השיח על ילדיהן – בין השאר החשש מפני הפחדה, בלבול או חשיפה לתכנים רגישים, וכן חששות הקשורים למעמדם החברתי והקהילתי! הקולות שעלו אינם מבטאים שתיקה מוחלטת בנושא הפגיעות המיניות, אך גם אינם משקפים שיח בטוח וחופשי. מדובר בשיח מהוסס, הנע בין צורך רגשי להגן על הילדים לבין אילוצים תרבותיים וערכיים. לעיתים הלבטים מביאים לבחירה בדרכי תקשורת עקיפות או בעמימות מכוונת, מה שעלול להקשות על ילדים להבין את המסרים המועברים להם. בהמשך לכך, התמה הבאה תעסוק בדרכים שבהן האימהות מנסות לקדם שיח על מוגנות מפגיעה מינית, בתוך גבולות השיח המקובלים ונוכח החששות שהן עצמן מנסחות.

השפה המדוברת: פרקטיקות ללימוד מוגנות במסגרת גבולות השיח החרדי

אל מול הקשיים שתוארו לעיל, ולאור ההכרה בחשיבות לימוד המוגנות, האימהות במחקר מנסות למצוא דרכים שונות להעביר לילדיהן את המסרים של שמירה על מוגנות ומניעת פגיעות מיניות. תמה זו עוסקת בדרכים ובפרקטיקות שאימצו האימהות ללימוד מוגנות, תוך ניסיון לשלב בין הצורך בהגנה על הילדים לבין שמירה על גבולות השיח התרבותיים. האימהות תיארו שני דפוסי התמודדות עיקריים: האחד הוא הימנעות משיח ישיר, ושימוש בשפה מרומזת ומתאמת תרבותית; השני הוא ניסיון לשלב את מסרי המוגנות בתוך השפה הדתית והערכית של החברה החרדית.

חלק מהאימהות נקטו גישות עקיפות, כמו חוי, שמספרת על תוכנית מוגנות למורות:

בעצם היא [התוכנית] מדברת על שלושה דברים, הרבה דיברו קודם על אסרטיביות באופן כללי, היכולת לומר לא [...] היא מדברת על המרחב האישי, מאוד יפה, היא מדברת על הנושא של סוד.

בתוכנית זו מודגשת השמירה על המרחב האישי, היכולת לסרב והתנהלות במצבי סכנה, כל זאת ללא שיח ישיר על פגיעות מיניות אפשריות.

לצד תוכניות מוסדיות כמו זו שתוארה חוי, חלק מהאימהות מתארות פרקטיקות יום-יומיות לשמירה על ילדיהן, גם ללא שיח גלוי על מוגנות. כך, במקום לעסוק ישירות בנושא הפגיעות, הן מעבירות מסרים כלליים של שמירה עצמית. שירה, למשל, מתארת כיצד היא מלמדת את בתה לעמוד על שלה ולא להסכים לדבר שאינו לרצונה: "אם משהו שואל אותך ועושה לך משהו שאת לא צריכה או לא רוצה ולא נעים לך [...] שלא להיות 'פרייארית'". עם זאת, כאשר בתה חצתה כביש בליווי אדם זר, שירה הגיבה בנחרצות: "אין כזה דבר!". אמירה זו משקפת את עמדתה החד-משמעית נגד קבלת עזרה מאנשים זרים, גם כאשר הסיטואציה אינה מאיימת באופן מיידי.

דבריה של שירה משקפים ניסיון להקנות לילדה עקרונות של שמירה עצמית ואסרטיביות, בלי לעסוק ישירות בנושא הפגיעות המיניות. עם זאת, האופן שבו מועברים המסרים באופן כללי, ולעיתים מתוך תגובה לסיטואציה, עלול להקשות על הילדה להבין מהי הסכנה שמפניה עליה להיזהר. הדיבור העקיף מציב אתגר בהעברת כללים עקביים, במיוחד כאשר המסרים נמסרים ללא הסבר ישיר או שיחה יזומה.

לצד דפוסים עקיפים המבוססים על מסרים כלליים ותגובות לסיטואציות, חלק מהאימהות תיארו גם ניסיון לדבר עם הילדים בשפה ישירה ומפורשת יותר, אך כזו הנשענת על גבולות השיח התרבותי. שירה למשל אמרה: "אני אומרת להם שהמקומות הפרטיים שלהם, זה נורא קל אצלנו בציבור, כי זה איפה שצנוע, אז סבבה". בשיח זה, שירה לא רק מציינת את הגבולות האישיים של ילדיה, אלא גם נשענת על הנהלים התרבותיים הנוגעים לצניעות, אשר מוכרים היטב בחברה החרדית. כללים אלה, שמועברים באופן טבעי אך לא בהכרח מוסברים במלואם, מספקים לילדים את הכלים להבין את גבולות ההתנהגות המתקבלים בחברה, ללא צורך בהסברים מעמיקים על מהותם.

כחלק מהפרקטיקות שהאימהות שיתפו, הן גם תיארו שימוש בשפה הלכתית שמקשרת את נושא המוגנות לערכים דתיים. החברה החרדית משמרת התנהלות מוקפדת מאוד בענייני צניעות, המתבטאת בין השאר בהפרדה מגדרית, בלבוש צנוע ובחינוך דתי הכולל תכנים על טהרה וקידוש. בלהה מתארת את השימוש בהלכה כמבנה שמספק הגנה לילדיה, תוך שמירה על כללי קדושה:

לי יש מתבגרים בבית, בנים ובנות נהדרים עכשיו בבין הזמנים ביחד. הבנות יודעות, הן לא... אין אצלנו חיבוקים ונישוקים בין הבנות לבנים סתם ככה, אין דבר כזה [...] אצלנו הבנים לומדים גמרא, אז בגמרא כבר יודעים הכול על טהרה בקדושה וטהרה. הם יודעים את הכול בקדושה וטהרה, אבל הם לא מבינים אולי [...] את הביצוע עצמו [...] זה אולי מקבלים בהדרגה חתנים [...] אבל הנושא הזה של אה... אח ואחות, גילוי עריות זה [...] ילד שלי בכיתה ב' למד את זה לא מזמן בחומש ויקרא [...] זאת אומרת לומדים את זה ויודעים את זה [...] ואנחנו יראי שמיים ויודעים זה אסור זה אסור זה אסור.

לדברי בלהה, "יראת השמים" – הפחד מקיום חטא, מהווה עוגן משמעותי יותר מאשר קיום פרקטיקות של מוגנות מתוך ערך של שמירה על הילד מפני פגיעות. בעיניה, המחויבות להלכה היא זו ששומרת למעשה על ילדיה. עם זאת, למרות העוגן הדתי החזק, ההשקפה הזו אינה תמיד מספקת את הכלים המעשיים והברורים שנדרשים לשיח ישיר על מוגנות מינית, דבר שיכול להותיר את הילד במצב של חוסר הכנה למצבים מסוכנים ובלתי צפויים.

לסיכום, תמה זו עסקה בדרכים השונות שבהן אימהות חרדיות מנסות ללמד את ילדיהן מוגנות מפני פגיעה מינית, תוך ניווט מתמיד בין הרצון להגן לבין הצורך לשמור על גבולות השיח התרבותיים והדתיים. על פני רצף של עמדות ושיטות תוארו מספר פרקטיקות עקיפות המבוססות על מסרים כלליים, שפה מרומזת או תגובה לסיטואציה, ולצידן ניסיונות לשיח ישיר יותר, תוך הישענות על מושגי צניעות דתיים או על מסגרות מוסדיות. לצד אלו, חלק מהאימהות תיארו את ההלכה עצמה כמסגרת מגוננת, המחליפה את הצורך בשיח מפורש. אף שכולן ביטאו מחויבות להעברת מסרים מגנים, השיח הנבנה סביב המוגנות נותר לעיתים חלקי, עקיף או בלתי עקבי, בשל מגבלות השפה, הרגישות התרבותית והיעדר תיווך ישיר. כך, השאיפה להגן נשענת על ניסיונות מגוונים, אך מתרחשת בתוך שיח שמוגבלותו נוכחת בו.

לסיכום פרק הממצאים, מהמחקר עולה כי השיח על פגיעות מיניות בחברה החרדית כמעט שאינו מתקיים, בשל מגבלות השפה, הצנזורה התרבותית והיעדר גישה למידע. חלק מהמשתתפות תיארו תפיסה כי עצם הדיון בנושא מעניק לו ממשות, מה שמוביל להימנעות מדיבור ישיר עליו. היעדר השיח אינו רק תוצאה של מחסור במונחים מתאימים, אלא גם של מגבלות תרבותיות רחבות יותר, המונעות עיסוק ישיר במיניות ומגבילות את האפשרות להעביר מסרים מגנים בצורה ברורה ואפקטיבית.

האימהות מבקשות להגן על ילדיהן, אך לצד תחושת האחריות הן ביטאו גם חששות מהותיים מפני ההשלכות האפשריות של פתיחת שיח זה: החל מהפחדת הילדים, דרך חשש מחשיפה מוקדמת לתכנים מיניים, ועד לקונפליקטים ערכיים וחברתיים. במקרים רבים עולה התלבטות מודעת ומורכבת, שבה השיקולים התרבותיים שזורים בתחושת האחריות ההורית.

על רקע זה, האימהות מפתחות דרכי התמודדות מגוונות: חלקן נוקטות פרקטיקות עקיפות ושפה מרומזת, אחרות שואבות מהשפה הדתית ומעקרונות הצניעות לצורך תיווך עקיף של מושגי מוגנות, ויש מי שרואות בהלכה עצמה תשתית מגוננת שמייתרת את הצורך בשיח ישיר. הממצאים מצביעים על כך שאימהות מפתחות דרכי פעולה שונות בהתאם לעולמן התרבותי והאישי. עם זאת, היעדר שיח מפורש ועקבי על פגיעות מיניות עלול להותיר בידי הילדים הבנה חלקית בלבד של הנושא, ובכך להפחית את יכולתם לזהות מצבים מסוכנים ולהגיב אליהם.

דיון

במחקר איכותני זה ביקשנו ללמוד על עמדותיהן של אימהות חרדיות בנוגע לחינוך ילדיהן למוגנות מפני פגיעה מינית, ולבחון כיצד הן מתמודדות עם אתגרי השיח התרבותיים והערכיים סביב נושא רגיש זה. ממצאי המחקר מלמדים כי אף שהאימהות זיהו את חשיבות הנושא – חסמים תרבותיים, ערכיים ופערי ידע מגבילים את יכולתן להעביר מסרים ברורים ומעשיים לילדיהן לגביו. עם זאת, הן מנסות לעקוף מגבלות אלו באמצעות פיתוח אסטרטגיות מותאמות-תרבותית, גם כאשר השיח נותר עקיף ומרומז.

חורים הם דמויות מפתח בסוציאליזציה המינית של ילדיהם (Martin & Luke, 2010), והם משמשים מקור מרכזי ללימוד מוגנות ולמניעת פגיעה מינית בקרבם (Diiorio et al., 2009). מחקרים מעלים כי אימהות עוסקות בשיח המוגנות יותר מאבות (Chen et al., 2007), אך רבות מהן חוות קושי לפתוח שיח ישיר על מיניות ומוגנות עם ילדיהן (Walsh et al., 2018; Wilson et al., 2010). קושי זה נובע, בין היתר, מחשש לעורר פחדים או לחשוף את ילדיהן לתכנים שאינם מותאמים לגילם, על אף הבנת ההכרח להקנות ידע מגן כבר בגיל צעיר (Russell et al., 2024).

לצד קשיים כלליים אלו, האימהות החרדיות במחקר מתמודדות עם אתגרים תרבותיים ייחודיים הנוגעים לאופני השיח בחברה החרדית, המאופיינת בהשמטות סמויות וגלויות בנושאים הקשורים במיניות. דוקסה זו, כפי שמציעות גרשוני וחסידה (2020), משקפת מערכת כללים סמויה שמעצבת את גבולות הלגיטימיות של השפה ושל הידע, ומכוננת תודעה קולקטיבית שלפיה נושאים מסוימים כלל אינם ראויים להיאמר. מערכת זו אינה מצטמצמת לאיסורים פורמליים, אלא יוצרת הבניה תרבותית עמוקה, שבמסגרתה מיניות איננה רק נושא שאסור לדבר עליו – אלא זהו נושא שאין לו כמעט ייצוג בשפה, בתודעה או בחינוך.

ממצאי המחקר ממחישים היטב את פעולתה של דוקסה זו: האימהות תיארו כיצד בני משפחתן, לרבות בניהן ובעליהן, נחשפים לתכנים הקשורים למיניות במסגרת לימודיהם התורניים כבר מגיל צעיר, בעוד הן עצמן נמנעות משיח ישיר על מוגנות מינית עם ילדיהן, ולעיתים אף מביעות רתיעה מכך. לכאורה, סוגיות אלו חופפות במידת-מה, אך בפועל נוצר נתק עמוק בין העיסוק במיניות בתוך המסגרת ההלכתית-עיונית לבין השיח החינוכי-משפחתי. מצב זה ממחיש כיצד הדוקסה פועלת לא רק כמנגנון המגדיר את גבולות השיח, אלא גם ככוח תרבותי המעצב את המרחבים שבהם ידע על מיניות עשוי להתקיים, ובכך משמר את היעדרו מהמרחב המשפחתי. מצב זה מבהיר מדוע האימהות חוות קושי משמעותי ביצירת שיח מוגנות, לנוכח גבולות השיח התרבותיים שהדוקסה מכתובה.

תופעה זו של היעדר שפה והמשגה סביב נושאים הקשורים במיניות ניכרת גם בהתמודדות של החברה החרדית עם פרשות ציבוריות הנוגעות לפגיעות מיניות. פרשת חיים ולדר, שנחשפה בשנת 2021, חשפה עדויות חמורות על פגיעות מיניות ממושכות בנערות ונשים שביצע איש ציבור וסופר מוערך במגזר החרדי. התגובה לפרשה בקרב החברה החרדית התאפיינה לא רק בהכחשה ובהסתייגות פומבית מהעדויות, אלא גם במנגנוני השמטה שבאמצעותם נמנע דיון מעמיק בפגיעות מיניות ובהשלכותיהן ככלל. כך, אף שהפרשה עוררה סערה ציבורית, השיח שהתלווה אליה נותר מוגבל בעיקר לשאלות של שמירה על כבוד הקהילה והסדר החברתי, תוך הימנעות מניתוח עומק של

מנגנוני הפגיעה עצמם (Kravel-Tovi et al., 2023). תופעה זו ממחישה כיצד הדוקסה הקהילתית אינה רק מונעת דיבור ישיר על מיניות, אלא גם יוצרת מרחבים של עמימות והכחשה סביב עצם קיומן של פגיעות, באופן שמגביל את פיתוח השפה הנדרשת להתמודדות עם התופעה ולמניעתה.

מלבד העובדה שהאימהות כפופות למגבלות התרבותיות שהדוקסה מכתובה, חלקן אף מזדהות עימן ורואות בהן ערך שיש לשמר ולהגן עליו. במובן זה, השתיקה שלהן אינה רק תוצאה של אילוץ, אלא לעיתים גם ביטוי של סוכנות (agency) ושל תפיסת הצניעות שלהן עצמן (Baker et al., 2013). ממצאי המחקר מלמדים כי אימהות בחרו באופן מודע להימנע משיח מפורש על מוגנות מפני פגיעה מינית, מתוך תפיסה שהנושא עצמו אינו ראוי לדיון, או מחשש שהוא עלול לערער את גבולות החינוך לצניעות. שעה שבחברות חילוניות מתקיים שיח נורמטיבי יותר על מיניות כחלק מחינוך ילדים (Baker et al., 2013), האימהות החרדיות במחקר תיארו כי כל עיסוק מפורש בנושא נתפס כחורג מן המקובל, ולכן הן נמנעות לא רק משיח ישיר על פגיעות מיניות אלא גם מהישענות על ידע עצמאי של ילדיהן. בכך הן משמרות את אותם גבולות שיח תרבותיים שהוטמעו בהן עצמן, באופן שמגביל גם את יכולתן לפתח דרכי הוראה מותאמות בלי לחוש כי הן סותרות את ערכי הצניעות.

בהתאם לכך, ניתן להבין את מנגנון "ספירלת השתיקה" של נוימן (1995) לא רק כחשש מפני הסנקציות החברתיות הישירות שהאימהות עלולות לחוות על בשרן, אלא גם כאמצעי נוסף לשימור הדוקסה התרבותית. מושג זה מתאר תהליך שבו היחיד נמנע מהבעת עמדות הנתפסות כשנויות במחלוקת, ובכך מחזק את הדומיננטיות של העמדה הרווחת בקהילה. במחקרנו, האימהות לא רק חששו מהשלכות חברתיות של הדיון בנושא המיניות על עצמן, אלא גם הביעו דאגה מכך שהילדים יהפכו ל"סוכני מידע" שיעבירו את התוכן לחבריהם. מצב זה עורר בקרבן מתח בין הרצון לצייד את ילדיהן בכלים להתמודדות עם סכנות פגיעה, לבין הצורך לשמור על מעמדן הקהילתי ולהימנע מהתבלטות כמי שחורגות מגבולות השיח המקובלים. כפי שניכר מהממצאים, רבות מהאימהות נדרשות לאזן בין הקטבים הללו באמצעות אסטרטגיות של עמעום, ניסוח עקיף והגבלת השיח – ובכך הן ממשיכות, גם אם שלא במודע, לשמר את גבולות הדוקסה שהן עצמן גדלו בתוכם.

להיעדר שיח ישיר על פגיעות מיניות, כפי שנמצא במחקר זה, עלולות להיות השלכות על יכולת ההתמודדות של ילדים עם סכנותיה של פגיעה מינית. ממצאים קודמים הראו כי חינוך למוגנות שנותר מקוטע ועמום, ללא התייחסות מפורשת לאיברים אינטימיים או למצבי סיכון קונקרטיים, אינו מעניק לילדים את הכלים הדרושים להתמודדות עם מצבים כאלה (Chen & Chen, 2005). בהתאם לכך, הימנעות האימהות משיח מפורש מותירה חלל בהבנה של הילד, ומחלישה את יכולתו לזהות מצבי סיכון ולהגיב אליהם בהתאם (Babatsikos & Miles, 2015). במצב זה, המסרים המועברים לילדים הם לעיתים כלליים מדי או עקיפים, ואינם מאפשרים להם לפתח תפיסה ברורה של סכנות פוטנציאליות ושל דרכי ההתמודדות עימן.

מלבד ההיבטים התרבותיים וחישובי הסנקציות החברתיות שתוארו לעיל, עלה מהממצאים אתגר נוסף המקשה על האימהות: שתיקה הנובעת מהיעדר ידע. רבות מהאימהות ציינו כי בילדותן לא נערך עימן כל שיח על מוגנות מינית, והן לא קיבלו כלים, דוגמה אישית או הכוונה כיצד לנהל שיח זה עם ילדיהן. חינוך שבו נעדר דיון על מוגנות מותיר את האימהות לא רק להתמודד עם גבולות

השיח התרבותיים, אלא גם עם פערי ידע בסיסיים, היעדר טרמינולוגיה, חוסר ודאות באשר לתוכן הרצוי, ותחושת אי-בהירות ביחס לאופן ההעברה המתאים לילדיהן.

לפי וולש וברנדון (Walsh & Brandon, 2012), אימהות בעלות ידע רלוונטי בנושא פגיעות מיניות מסוגלות להעבירו לילדיהן באופן מובנה ובטוח יותר. לעומת זאת, האימהות החרדיות במחקרנו, אשר, כאמור, בעצמן לא נחשפו לנושא בילדותן – תיארו קושי בניסוח ובגיבוש שיח על מוגנות מפני פגיעה מינית. הן חסרות מודלים לשיח, ונדרשו לפתח באופן עצמאי תכנים חינוכיים שאינם חלק מהשיח המסורתי שלהן, תוך התאמה לערכי הצניעות והחינוך שעליהם גדלו. גם כאשר קיימת נכונות עקרונית להקנות לילדים מיומנויות של מוגנות, היעדר מודלים קודמים והכשרה מקדימה מקשים על מימושו של רצון זה בפועל.

אפרת (2007) מבחינה בין "שתיקה מדברת", שבה הנושא אינו נאמר במפורש אך נרמז בין השורות, לבין "דממה", שבה הוא נעדר לחלוטין מהשיח. ממצאי המחקר מצביעים על כך שאימהות חרדיות נעות על הציר שבין שני סוגי השתיקה הללו: לעיתים הן נוקטות "שתיקה מדברת", מתוך הנחה שהילד יבין את הרמזים ללא צורך בהסבר ישיר, ולעיתים הן נמנעות לחלוטין מהנושא, באופן המבטא "דממה" – מחשש לערעור גבולות הצניעות או בהיעדר ידע כיצד לנהל שיח זה. כך או כך, הידע המועבר לילדים נותר חלקי וחסר.

אולם חרף האתגרים הללו, ממצאי המחקר מראים שהאימהות מפעילות סוכנות (agency) ויצירתיות בתוך מגבלות השיח (Baker, 1995). הן אינן נותרות פסיביות מול הקשיים הכרוכים בניהול שיח על מוגנות, אלא מפתחות אסטרטגיות להעברת מסרים מגוונים באופן עקיף, תוך הישענות על ערכים דתיים וחברתיים. אך בחירה זו, אף שהיא מאפשרת יצירת סביבה מגוננת, אינה בהכרח מעניקה לילדים כלים ישירים להתמודדות עם מצבי סיכון מורכבים.

ממצאים אלו משקפים את המתח הרחב יותר בין שמירה על ערכים מסורתיים לבין הצורך להתאים את שיח המוגנות למציאות משתנה. ההימנעות משיח מפורש נועדה למנוע חשיפה מוקדמת לתכנים מיניים, אך בו בזמן עלולה לצמצם את יכולתם של הילדים לזהות סכנות ולהגיב להן. אף שממצאי המחקר הנוכחי אינם עוסקים ישירות בהשלכות של גישה זו על הבנת הילדים את מנגנוני הפגיעה, מחקרים קודמים מצביעים על כך שחינוך למוגנות המבוסס על מסרים כלליים ועקיפים עלול להוביל לחסרים בידע ובהבנה של מנגנוני פגיעה מינית (Lusky-Weisrose et al., 2021). הממצאים מעלים דילמה מרכזית: כיצד ניתן להעניק לילדים כלים למוגנות מפני פגיעה מינית, ובו בזמן לשמור על זהות תרבותית וערכית? פתרון אפשרי הוא פיתוח שיח מוגנות מותאם-תרבותית, אשר ישלב בין הצורך בהגנה על ילדים לבין הרגישות לערכים דתיים. גישה זו תוכל לאפשר יצירת מסגרת חינוכית המגנה על ילדים באופן אפקטיבי, בלי לחרוג מגבולות השיח התרבותי.

מגבלות והשלכות המחקר

למחקר הנוכחי מספר מגבלות שיש להביאן בחשבון. ראשית, גודל המדגם מצומצם יחסית; עם זאת, במחקר איכותני הדגש הוא על עומק הנתונים ולא על היקפם. כמו כן, במהלך איסוף הנתונים הושגה רוויה תאורטית, ולכן גודל המדגם אינו פוגע באיכות הממצאים. שנית, למרות הניסיון להגיע

למגוון רחב של האוכלוסייה החרדית, ייתכן שהמשתתפות מייצגות אימהות הפתוחות יותר לשיח על מוגנות מפגיעה מינית, ואילו אימהות הנמנעות מהנושא אינן מיוצגות. נוסף על כך, מאחר שהמחקר התמקד באימהות, נותרו מחוץ לדיון עמדותיהם של אבות, אנשי חינוך ודמויות רבניות, שלהם השפעה חשובה על שיח המוגנות ותהליכי קבלת ההחלטות המשפחתיים, במיוחד נוכח העובדה שהקהילה החרדית מונהגת על ידי גברים באופן כמעט בלעדי. מחקרי המשך יוכלו להעמיק בפער זה באמצעות חקר עמדותיהם של גורמים נוספים בקהילה החרדית, וכן לבחון את חוויותיהם של צעירים וצעירות שגדלו במגזר החרדי בנוגע למסרים שקיבלו בנושא מוגנות. כמו כן, ממצאי המחקר עשויים לשמש בסיס לבחינת השיח על מוגנות בחברות שמרניות נוספות בישראל ובעולם.

לצד מגבלות אלו, לממצאים ישנן השלכות מעשיות חשובות. ראשית, הם מצביעים על הצורך בפיתוח תוכניות התערבות המותאמות לרגישויות התרבותיות של החברה החרדית, תוך התייחסות למגבלות השפה ולערכי הצניעות, כך שניתן יהיה להציע דרכים ללימוד מוגנות בלי לעורר התנגדות או לחשוף תכנים הנתפסים כבעייתיים. שנית, ממצאי המחקר ממחישים את החשיבות של הכשרת הורים, ובעיקר אימהות, להקניית ידע וכלים מעשיים לשיח על מוגנות, באמצעות קורסים והדרכות הפועלות מתוך הקהילה החרדית ובשיתוף גורמים הלכתיים מחויבים. נוסף על כך, תובנות המחקר עשויות לסייע בפיתוח אסטרטגיות חינוכיות לביסוס שיח עקיף ורגיש על מוגנות במסגרות החינוך החרדיות, בין אם באמצעות שימוש במונחים מתחום הצניעות, ובין אם בדרכים אחרות המותאמות לאורח החיים החרדי. ההבנה כי אימהות רבות מתקשות לפתח שיח מוגנות בשל היעדר מודלים לחיקוי והכשרה מתאימה מצביעה על הצורך בפיתוח כלים מעשיים, שיאפשרו להן לרכוש ביטחון ולהעביר מסרים ברורים ומגוננים לילדיהן בתוך גבולות התרבות.

נקודות מפתח

- חינוך למוגנות בחברה החרדית מתמודד עם חסמים תרבותיים משמעותיים, כמו היעדר שיח על מיניות.
- האימהות החרדיות מתקשות לשוחח עם ילדיהן על מוגנות בשל חסמים תרבותיים ושפה חסרה.
- הפער בין הרצון ללמד מוגנות לבין היכולת ליישם זאת בפועל נובע מהאתגרים של תפיסות תרבותיות ודתיות, וכן מחשש מפני השלכות חברתיות.
- יש צורך בפיתוח תוכניות חינוכיות מותאמות-תרבותית לחברה החרדית, שיסייעו להורים חרדים בהעברת החינוך למוגנות לילדיהם.

מקורות

- איגוד האינטרנט הישראלי והמכון החרדי למחקרי מדיניות. (2022). סקר האינטרנט והחברה החרדית 2022. https://www.isoc.org.il/sts-data/haredim_survey_2022
- אפרת, מ. (2007). שתיות: על מקומה של השתיקה בתרבות וביחסים בין-אישיים. רסלינג.
- בארט, ע. וכן ארי, ע. (2014). אחרי שמזבח מוריד דמעות: התמודדות אישית וחברתית עם גירושין בחברה החרדית. כתב עת לחקר החברה החרדית, 1, 100-126.
- בדחי, מ. (2008). בחדרי חרדים: מאפיינים, אטיולוגיה והתייחסות טיפולית לעבירות מין בעולם החרדי. בתוך ח. מהל, מ. חובב ומ. גולן (עורכים), התמכרויות, אלימות ועבירות מין: טיפול לאור החוק (עמ' 458-477). כרמל.
- בן שלמה, ש. (2012). שמים את הפגיעות המיניות במרכז. נקודת מפגש, 4, 12-16.
- גולדשטיין, ש. ולאור, ר. (2007). היבטים בין-תרבותיים בחובת הדיווח ובאיתורם של ילדים נפגעי התעללות. בתוך ד. הורוביץ, י. בן-יהודה ומ. חובב (עורכים), התעללות והזנחה של ילדים בישראל (עמ' 858-889). אשלים.
- גרשוני, ח. וחסידה, י. (2020). "לא בטוח שיש היתר על פי דין תורה למסור למשטרה" – הדוקסה הסמויה המעצבת את השיח החרדי במקרה עבריינות מין בקהילה. מחקרי משפט, ל"ב(3), 957-988.
- חליחל, א. (2011). פרויקט של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2009. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- כהן, ב. (2005). מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית – מבט מבפנים. מכון פלורסהיימר לחקר מדיניות.
- לב-ויזל, ר. ואיזיקוביץ, צ. (2016). אלימות כלפי ילדים ובני נוער בישראל: בין שכוחות לדיווח – גורמים מעודדים מול גורמים מעכבים דיווח. אוניברסיטת חיפה.
- ליבליך, ע., תובל-משיח, ר. וזילבר, ת. (2010). בין השלם לחלקיו, ובין תוכן לצורה. בתוך ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני (עמ' 21-42). אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- מיכלסון, מ. (1990). עיתונות חרדית בישראל. קשר, 8, 11-22.
- מרכז המחקר והמידע של הכנסת. (2015). סוגיות בתחום האיתור והטיפול בקטינים נפגעי עבירות מין. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/f71107dc-1277-e511-80d1-00155d0ad6b2/2_f71107dc-1277-e511-80d1-00155d0ad6b2_11_12437.pdf
- משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2024). ילדים ובני נוער נפגעים מינית שטופלו במרכזים אזוריים לטיפול בפגיעות מיניות בילדים ובני נוער ומשפחותיהם בשנים 2014-2021.
- נוימן, נ. א. (1995). ספירת השתיקה: תיאוריה של דעת קהל. בתוך ד. כספי (עורך), תקשורת המונים: זרמים ואסכולות מחקר (עמ' 122-131). האוניברסיטה הפתוחה.
- פיררשטיין, ג. (2001). נשים מקבוצות מיעוטים: סוגיות מקצועיות וחברתיות. בתוך ג. רוזמן ברנר, ב. סברן וא. סינגר (עורכים), נשים במרחב הטיפולי: קובץ מאמרים ממרכז יעוץ לאישה (עמ' 7-85). מרכז יעוץ לאישה.

- פלנברג, י. ווינטר, ר. (2008). המגזר הדתי והשילוב הקטלני של אידיאולוגיה והררכיה. על הקו, 9, 71-73.
- רגב, א. ומילצקי, י. (2024). דו"ח מצב החברה החרדית 2024. המכון לאסטרטגיה ומדיניות חרדית.
- שליף, י. ווילנר, מ. (2008). הקמת שפ"ח במגזר החרדי והפעלתו. בתוך ג. וייל (עורך). פסיכולוגיה חינוכית בחברה רב תרבותית (עמ' 11-22). משרד החינוך.
- שלסקי, ש. ואלפרט, ב. (2007). דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבניית כטקסט. מכון מופ"ת.
- Babatsikos, G., & Miles, D. (2015). How parents manage the risk of child sexual abuse: A grounded theory. *Journal of Child Sexual Abuse, 24*(1), 55–76. <https://doi.org/10.1080/10538712.2015.981352>
- Baker, C. K., Gleason, K., Naai, R., Mitchell, J., & Trecker, C. (2013). Increasing knowledge of sexual abuse: A study with elementary school children in Hawai'i. *Research on Social Work Practice, 23*(2), 167–178. <https://doi.org/10.1177/1049731512468796>
- Baker, S. J. (1955). The theory of silences. *The Journal of General Psychology, 53*(1), 145–167. <https://doi.org/10.1080/00221309.1955.9710142>
- Barth, J., Bermetz, L., Heim, E., Trelle, S., & Tonia, T. (2013). The current prevalence of child sexual abuse worldwide: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Public Health, 58*, 469–483. <https://doi.org/10.1007/s00038-012-0426-1>
- Bourdieu, P. (1972). *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Librairie Droz.
- Chen, J. Q., & Chen, D. G. (2005). Awareness of child sexual abuse prevention education among parents of Grade 3 elementary school pupils in Fuxin City, China. *Health Education Research, 20*(5), 540–547. <https://doi.org/10.1093/her/cyh012>
- Chen, J. Q., Dunne, M. P., & Han, P. (2007). Prevention of child sexual abuse in China: Knowledge, attitudes, and communication practices of parents of elementary school children. *Child Abuse & Neglect, 31*(7), 747–755. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2006.12.013>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. SAGE Publications.
- Deblinger, E., Thakkar-Kolar, R., Berry, E., & Schroeder, C. (2010). Caregivers' efforts to educate their children about child sexual abuse: A replication study. *Child Maltreatment, 15*(1), 91–100. <https://doi.org/10.1177/1077559509337408>
- Diiorio, C., Pluhar, E., & Belcher, L. (2003). Parent-child communication about sexuality: A review of the literature from 1980–2002. *Journal of HIV/AIDS Prevention & Education for Adolescents & Children, 5*(3–4), 7–32. https://doi.org/10.1300/J129v05n03_02
- Feit, F. (2013). Modesty from cats, sexual morality from doves: Orthodox Jewry's silence in the face of sexual misconduct. *International Journal of Psychoanalytic Self Psychology, 8*(2), 154–172. <https://doi.org/10.1080/15551024.2013.766950>

- Finlay, L. (2002). "Outing" the researcher: The provenance, process, and practice of reflexivity. *Qualitative Health Research*, 12(4), 531-545. <https://doi.org/10.1177/104973202129120052>
- Hamo, G., & Idisis, Y. (2017). Pedophiles in the ultra-Orthodox Haredi sector in Israel: Thought processes regarding their actions. *Journal of Child Sexual Abuse*, 26(4), 407-427. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/10538712.2017.1285841>
- Higgins, D. J., Lawrence, D., Haslam, D. M., Mathews, B., Malacova, E., Erskine, H. E., Finkelhor, D., Pacella, R., Meinck, F., Thomas, H. J., & Scott, J. G. (2024). Prevalence of diverse genders and sexualities in Australia and associations with five forms of child maltreatment and multi-type maltreatment. *Child Maltreatment*, 30(1), 21-41. <https://doi.org/10.1177/10775595231226331>
- Jin, Y., Chen, J., & Yu, B. (2016). Knowledge and skills of sexual abuse prevention: A study on school-aged children in Beijing, China. *Journal of Child Sexual Abuse*, 25(6), 686-696. <https://doi.org/10.1080/10538712.2016.1199079>
- Johnson, E. L., Wolfeich, P. M., & Harrell, T. H. (2014). Differences in caregiver self-efficacy and satisfaction related to sexual abuse of offspring. *Journal of Child Sexual Abuse*, 22(5), 504-518. <https://doi.org/10.1080/10538712.2014.919370>
- Katzenstein, D., & Fontes, L. A. (2017). Twice silenced: The underreporting of child sexual abuse in Orthodox Jewish communities. *Journal of Child Sexual Abuse*, 26(6), 752-767. <https://doi.org/10.1080/10538712.2017.1336505>
- Khoori, E., Gholamfarkhani, S., Tatari, M., & Wurtele, S. K. (2020). Parents as teachers: Mothers' roles in sexual abuse prevention education in Gorgan, Iran. *Child Abuse & Neglect*, 109, Article 104695. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104695>
- Kolhatkar, G., & Berkowitz, C. (2014). Cultural considerations and child maltreatment: In search of universal principles. *Pediatric Clinics of North America*, 61(5), 1007-1022. <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2014.06.005>
- Kravel-Tovi, M. (2023). Making a difference: The political life of religious conversion. *Annual Review of Anthropology*, 52(1), 19-37. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-052721-101416>
- Kvale, S. (1996). *InterViews: An introduction to qualitative research interviewing*. SAGE Publications.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications.
- Lusky-Weisrose, E., Marmor, A., & Tener, D. (2021). Sexual abuse in the Orthodox Jewish community: A literature review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(5), 1086-1103. <https://doi.org/10.1177/1524838020906548>

- Martin, K., & Luke, K. (2010). Gender differences in the ABC's of the birds and the bees: What mothers teach young children about sexuality and reproduction. *Sex Roles*, 62, 278–291. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9731-4>
- Mathews, B., Pacella, R., Scott, J. G., Finkelhor, D., Meinck, F., Higgins, D. J., Erskine, H. E., Thomas, H. J., Lawrence, D. M., Haslam, D. M., Malacova, E., & Dunne, M. P. (2023). The prevalence of child maltreatment in Australia: Findings from a national survey. *MJA: The Medical Journal of Australia*, 218(S6), S13–S18. <https://doi.org/10.5694/mja2.51873>
- Morrison, Z. J., Gregory, D., & Thibodeau, S. (2012). "Thanks for using me": An exploration of exit strategy in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 11(4), 416–427. <https://doi.org/10.1177/160940691201100408>
- Morse, J. M. (2007). Sampling in grounded theory. In A. Bryant & K. Charmaz (Eds.), *The SAGE handbook of grounded theory* (pp. 229–244). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781848607941.n11>
- Nadan, Y., Gemara, N., Keesing, R., Bamberger, E., Roer-Strier, D., & Korbin, J. (2019). 'Spiritual risk': A parental perception of risk for children in the Ultra-Orthodox Jewish community. *The British Journal of Social Work*, 49 (5), 1198–1215. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy092>
- Padgett, D. K. (1998). *Qualitative methods in social work research: Challenges and rewards*. SAGE Publications.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Pereda, N., Guilera, G., Forn, M., & Gómez-Benito, J. (2009). The prevalence of child sexual abuse in community and student samples: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 29(4), 328–338. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.02.007>
- Russell, D. H., Trew, S., Harris, L., Dickson, J., Walsh, K., Higgins, D. J., & Smith, R. (2024). Engaging parents in child-focused child sexual abuse prevention education strategies: A systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(4), 3082–3098. <https://doi.org/10.1177/15248380241235895>
- Sokol, S. (2015, April 29). 'Major progress made on addressing sexual abuse in American Orthodox community,' activist says. Rabbi Yakov Horowitz: Inroads in Hassidic, Lithuanian communities 'extraordinary.' *The Jerusalem Post*. <http://www.jpost.com/Diaspora/Major-progress-made-on-addressing-sexual-abuse-in-orthodox-community-400605>
- Tang, C. S.-K., & Yan, E. C.-W. (2004). Intention to participate in child sexual abuse prevention programs: A study of Chinese adults in Hong Kong. *Child Abuse & Neglect*, 28(11), 1187–1197. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.06.008>
- Topping, K. J., & Barron, I. G. (2009). School-based child sexual abuse prevention programs: A review of effectiveness. *Review of Educational Research*, 79(1), 431–463. <https://doi.org/10.3102/0034654308325582>

- Vega, E., & Tuval Mashiach, R. (2023). Awareness, incidence and psychological wellbeing of childhood sexual abuse as reported by ultra-Orthodox mothers. *Journal of Child Sexual Abuse*, 32(5), 554–574. <https://doi.org/10.1080/10538712.2023.2222014>
- Walsh, K., & Brandon, L. (2012). Their children's first educators: Parents' views about child sexual abuse prevention education. *Journal of Child and Family Studies*, 21(5), 734–746. <https://doi.org/10.1007/S10826-011-9526-4>
- Walsh, K., Zwi, K., Woolfenden, S., & Shlonsky, A. (2018). School-based education programs for the prevention of child sexual abuse: A Cochrane systematic review and meta-analysis. *Research on Social Work Practice*, 28(1), 33–55. <https://doi.org/10.1177/1049731515619705>
- Wilson, E. K., & Koo, H. P. (2010). Mothers, fathers, sons, and daughters: Gender differences in factors associated with parent-child communication about sexual topics. *Reproductive Health*, 7(1), 1–9. <https://doi.org/10.1186/1742-4755-7-31>
- Wurtele, S. K. (2009). Preventing sexual abuse of children in the twenty-first century: Preparing for challenges and opportunities. *Journal of Child Sexual Abuse*, 18(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/10538710802584650>
- Zalcborg, S., & Zalcborg, S. (2012). Body and sexuality constructs among youth of the Ultra-Orthodox Jewish community. In P. Nynäs & A. K.-T. Yip (Eds.), *Religion, gender and sexuality in everyday life* (pp. 124–140). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315605029>